

Fiskeri i lange baner

*Af Anders Fischer, projektforsker,
Kalundborg og Omegns Museum*

Fiskeri i lange baner

Af Anders Fischer, projektforsker, Kalundborg og Omegns Museum

Hvis man vil opleve smuk natur, så er Nekselø nord for Kalundborg et oplagt udflugtsmål for nutidens danskere. I stenalderen var det nok især et godt fiskeri, der lokkede mennesker til øen. Syn for sagn kan man finde i resterne af et usædvanligt stort fiskeanlæg ved Nekseløs sydende. Anlægget er bygget af træ og har været genopført gentagne gange i tidsrummet ca. 4400 til 3000 år før vor tidsregning. Denne artikel sammenfatter den foreliggende viden om fiskegærdet, illustreret med fotografier fra dykkerinspektion på stedet i august 2005.

Sydenden af Nekselø med afmærkning af pæle fra fiskegærde fra stenalderen. Firkanten angiver den samtidige bebyggelse, Ørnekul. Den gang trækonstruktionen og bopladsen var i brug, stod havoverfladen 2-3 meter højere end nu, og vandet nåede omtrent ind til kanten af bopladsen. Mørke striber i havbunden i forlængelse af de lange baner af indmålte pæle antyder, at fiskeanlægget fortsætter længere til havs, end vi hidtil har kortlagt det. Billedet er udarbejdet af T. Eriksen, Kulturarvsstyrelsen, på grundlag af Kort- og Matrikelstyrelsens ortofoto fra 1999.

Hegnet på havets bund

I 1940'erne holdt en gruppe spejdere hvert år sommerlejr nær sydenden af Nexselø. Ved badning fra stranden bemærkede de, at der stod rester af et "hegn" under vandet. De kunne følge det ud til ca. 1½ meters vanddybde. Der var mængder af lodrette pæle. Mellem dem var der lodretstående fletværk af godt fingertykke grene, anbragt horisontalt oven på hinanden. Spejderne gættede på, at anlægget var fra vikingetiden.

I 1960'erne blev anlægget genfundet af sportsdykker og amatørarkæolog Roy Theiltoft. Han indberettede sit fund til Nationalmuseet og gjorde samtidig opmærksom på, at der mellem træværket lå skaller af østers og flintoldsager. I 1980'erne blev anlægget atter genfundet – denne gang af et hold sportsdykkere fra Greve. De orienterede undertegnede om fundet. Deres oplysninger om østersskaller i tilknytning til det mørnede træværk fik mig til at spidse ører. Der har nemlig ikke været en naturlig bestand af østers i denne del af landet siden stenalderen. Kalundborg og Omegns Museums undersøgelser ved Halsskov forud for anlæggelse af den faste forbindelse satte yderligere fokus på observationerne ved Nexselø¹.

Hvor gammelt?

Jeg opsøgte derfor stedet i sommeren 1990 for at finde ud af, om træværket kunne være fra stenalderen. Efter en kort svømmetur var stedet lokaliseret. Iklædt dykkerudstyr gik jeg i gang med at vifte sand væk fra en lodret pæl. Nogle centimeter nede havde den fint bevaret bark, som tydeligt viste, at der var tale om hasseltræ. Barkens inderside var endnu frisk lysegrøn – men kun nogle få minutter. Så blegnede den ved kontakten med det iltrige havvand. Den grønne inder-

Dykker inspicerer rester af en væltet fiskemåtte, flettet af lange hasselstager. Kæppene har været anbragt så tæt, at en voksen ål ikke kunne sno sig gennem måtten. Plastikposerne med sand er lagt ud for at forhindre træværket i at skylle væk i dønningerne. Foto A. Fischer.

bark gav måske anledning til at tvivle på, at pælen var flere årtusinder gammel. Men humøret steg igen, da jeg fik gravet ned til dens tilspidsede ende. Den så nemlig ud til at være tilhugget med en stenøkse. Denne iagttagelse blev snart bekræftet via en kulstof-14-datering, som fastslog, at pælen var fra yngre stenalder.

Siden da har dykkende arkæologer i samarbejde med Kalundborg og Omegns Museum jævnligt inspiceret stedet. Et udvalg af de mange hjembragte pæle og stager er blevet kulstof-14-dateret. Langt det meste af træværket er fra tidsrummet ca. 3500 til 3000 f. Kr. – den del af yngre stenalder, hvor man byggede dysser og jættestuer.

Fortsættes næste side

Del af fiskemåtte flettet af lange, tynde haselkæppe. Den har i sin tid stået lodret som et hegn, men er væltet og indlejret i havbundens dynd sammen med de østers, som i sin tid groede på den. Foto A. Fischer.

Mikadospil i kæmpeformat

Træværket fra fiskegærdet ved Nekselø er foreløbig konstateret over en 200 meter lang strækning fra stranden og ud til ca. 2½ meters vanddybde. Vi har desuden fundet rester af konstruktionen i vandaflejrrede lag inde under den nutidige strandeng indtil 50 meter fra vore dages strandlinie.

Ved inspektionen i 2005 deltog dykkere fra Marinearkæologisk Gruppe fra Fredericia sammen med medlemmer fra Kalundborg Sportsdykkerklub. Vi forsøgte at få afklaret,

om anlægget kan følges længere til havs, end vi hidtil har set det, men måtte opgive dette, da dets ydre dele var forsvundet under sand. Som det fremgår af fotografierne, havde vi til gengæld stort held med at finde træværk tættere ved land. Her havde bølger og strøm skyllet træet frem af de lag af dynd, som har dækket og bevaret det siden stenalderen.

Det er lidt af en drøm at kunne svømme rundt og set på alt det stenalder-træ, der er vasket frem af havbunden ved Nekselø. Oplevelsen ændrer sig dog i retning af mareridt, når man konstaterer, hvor hurtigt de spændende træsager bliver gennemhullede af boremuslinger, pillet i stykker af krabber og skyllet bort af strøm og bølger.

Mange steder danner træværket et umiddelbart uoverskueligt rod af pæle og stager, hvoraf de fleste ligger omtrent vandret. Sådanne steder kan anlægget minde om et mikadospil i overstørrelse. De længste pæle er 4-5 meter lange. Andre steder kan man se lange rækker af lodrette pæle stikke lidt ovenud af havbunden. I nogle af rækkerne er der tale om stager af 3-4 centimeters diameter. Andre steder er der væsentligt tykkere pæle. Årets rekord målte 14 cm i tværmål. Det er svært at forestille sig, at stenalderens mennesker har rammet tømmer af sådanne dimensioner solidt ned i havbunden udelukkende ved brug af spinkle både af udhulede træstammer – den eneste fartøjstype, som indtil nu kendes fra den tid.

De øvre dele af pælene er for længst gået i opløsning. Nutidens boremuslinger er ansvarlige for, at de nedre dele udhules og svækkes i en grad, så dønninger, sandvandring m.v. på få år kan bortslide alt det bløde oldtids-træværk, der stikker op over havbunden.

Ved tidligere besøg har vi et par steder set intakte dele af fiskegærder, som endnu stod lodret. Der var tale om horisontalt anbragte hasselstager af 2-3 centimeters tykkelse, som var flettet ud og ind mellem lodrette stager. Langs disse fletværk var der nedrammet kraftigere støttepæle. Begge steder var der en del østersskaller, og man kunne se, at nogle af dem havde groet på gærdet.

Et andet sted i området har vi set væltede måtter af hasselfletværk ligge vandret på havbunden langs med rækker af lodrette støttepæle. Fletværksmåtterne ser ud til at have været ca. 4 m lange og mindst 1½ meter høje. I sommeren 2005 kunne vi følge dette væltede "hegn" over en strækning på ca. 40 meter. Det er givetvis tippet omkuld under en storm. På to steder er der rammet pæle fra senere byggefaser ned gennem denne bane af væltede fletværksmåtter. Anlægget er således genopført i flere omgange – hvad også fremgår af kulstof-14-dateringerne, som vidner om vedvarende byggeaktivitet gennem adskillige århundreder.

Stor og velorganiseret arbejdsindsats

Det har krævet en vis teknisk og organisatorisk kapacitet at bygge et kvart kilometer langt fiskegærde i åbent farvand og på indtil ca. 5 meters vanddybde. Lige så imponerende er den arbejdsindsats, der skulle til for at fremskaffe byggematerialerne. Alle pæle og stager er skovede om vinteren, selv om de antagelig først kom i brug i efterårs-månederne. Hvis fletværket gennemsnitligt rakte 1½ meter op over havbunden, er der gået mindst 6000 lange, smidige hasselstager af fineste, retvoksede kvalitet til fremstillingen. Den slags stager finder man kun ganske få af i naturlige hasselbevoksninger. Skal man skaffe mængder af fejlfri fletværksstager, kræver det sandsynligvis

systematisk skovdrift. Der må åbenbart have været godt at fiske på dette sted, siden man gentagne gange har kastet sig ud i en anlægsopgave, som har krævet så megen forberedelse, arbejdskraft og teknisk snilde.

Brugt til at fange ål?

Indtil for ca. 100 år siden blev der bygget ålegårde af hasselfletværk mange steder langs de danske kyster. De blev især brugt til at fange fede blankål om efteråret, når disse fisk i store mængder trak mod deres yngleområde i Atlanterhavet. I udstillingen på Kalundborg og Omegns Museum kan man se en model af den type, der blev anvendt på Røsnæs. De historiske efterretning-

Godt 5000 år gammel, men alligevel frisk af udseende. Pælens tilspidsede ende viser fortsat tydelige spor efter tilhugning med flintøkse – konstaterer Hans Dal, lederen af Marinearkæologisk Gruppe, kort efter, at han har gravet den ud af havbundens dynd.
Foto A. Fischer.

Fortsættes næste side

ger viser, at ålegårdene har stået tæt langs de syd- og vestvendte kyster på Kalundborg-egnen i 1800-årene. Kilderne beretter også om fangstmængder, som var meget større, end dem man kender fra nutiden, hvor bestanden af ål er stærkt på retur².

Ved Slien i Nordtyskland findes et træbygget anlæg af en vis lighed med konstruktionen ved Nekselø. Det bruges den dag i dag til sildefiskeri. Tidligere fandtes der flere samtidige anlæg af den art ved denne fjord.

Flere andre steder i Nord- og Vesteuropa er der undersøgt trækonstruktioner af samme karakter som Nekselø-gærdet. Nogle er fra stenalderen, andre fra efterfølgende epoker af oldtid og historisk tid. Fiskeanlægget ved Nekselø er foreløbig det længste af sin art fra europæisk stenalder.

Ligheden med de lokale ålegårde fra historisk tid taler for, at Nekselø-anlægget har været brugt til ålefiskeri. Der er imidlertid så mange uafklarede spørgsmål omkring dets konstruktion, at anvendelse til sildefiskeri ikke kan udelukkes. Kommende dykkerundersøgelser på stedet kan forhåbentlig bringe klarhed over dette.

Den tilhørende boplads

I 1930'erne blev der udgravet en lille boplads ved foden af bakkedraget Ørnekul ved Nekseløs sydvestlige ende³. Pladsen har i sin tid ligget på det nærmeste, omtrent plane område oven for den strand, som fiskeanlægget udgik fra. Flinteredskaber og potteskår fra stedet viser, at det var beboet i netop de perioder af stenalderen, hvor fiskegærdet var i brug. Det er derfor nærliggende at forestille sig, at denne boplads har huset de mennesker, der byggede og passede anlægget.

Fiske-eksport?

Fangstoplysninger fra ålegårdsfiskeriet i historisk tid giver grund til at tro, at fiskegærdet ved Nekselø bragte langt flere fisk tilveje, end beboerne på øen selv var i stand til at fortære. Alligevel vedligeholdte stenalderens mennesker det store anlæg gennem århundreder. Dette tyder på, at der var tale om andet end selvforsyning. Fiskeanlægget må være opført og vedligeholdet med henblik på at levere fisk til folk, som boede andetsteds.

En sådan tolkning passer bare ikke så godt med lærebøgernes gængse forestillinger om tilværelsen i stenalderen. Eksport af fødevarer hører til erhvervsmæssigt høj udviklede samfund, og kan i følge den vanlige tankegang først være kommet i stand i slutningen af Danmarks oldtid.

Ser man bort fra dette teoretisk begrundede forbehold, synes der imidlertid ikke at have været noget praktisk til hinder for, at Nekselø i yngre stenalder var udgangspunkt for eksport af ål eller sild i lange baner. Levende ål tåler lang tids transport oven vande, bare de holdes fugtige. Røgede sild og ål holder sig også relativt godt og er i denne stand ligeledes velegnede for distribution langt fra fangststedet. Sild og ikke mindst blankål udmærker sig desuden ved deres store fedtindhold. I stenalderen indeholdt kosten generelt langt mindre fedt end nutidens industrielle sortiment af fødevarer. Fedt mad må have været attraktiv, og derfor kunne fede fisk fra Nekselø måske afsættes langt ind på Sjælland.

Arbejdet fortsætter

Udforskningen af fiskegærdet ved Nekselø indgår i "Projekt Fiskerstenalder", som Kalundborg og Omegns Museum er vært for, og hvis driftsudgifter betales af Statens

Humanistiske Forskningsråd under Forskningsstyrelsen. Som led i projektet bliver der i 2006 arbejdet videre med de hjembragte fund fra Nekselø og med efterprøvning af de her fremlagte tolkninger. Samtidig overvejes det, hvordan dykkerarbejdet på stedet kan videreføres i de kommende år, hvor havbundserosionen fortsat vil frilægge og fjerne væsentlige detaljer til forståelse af anlæggets konstruktion, anvendelse og udstrækning.

Noter/Litteratur

- ¹ Pedersen, L. 1997: De satte hegn i havet. I L. Pedersen, A. Fischer & B. Aaby (red.) Storebælt i 10.000 år. AVS Storebæltforbindelsen. København, side 124-143.
- ² Museumsnr. KAM 6060. Se også Pedersen L. 1992: Åletøj og røsnæsdragter. Jul i Kalundborg 1992, side 10-13. Vejlø Bogtrykkeri.
- ³ Becker, C.J. 1953: Ørnekul paa Nekselø. En sjællandsk stenalderboplads med hustomter. Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1952, side 60-107.

Model af ålegård fra Røsnæs. Den er skænket til museet i Kalundborg i 1945 af den 75-årige fisker Ebbe Larsen, som havde set sådanne anlæg i brug i sin barn- og ungdom. I grundtrækene har fiskeanlægget ved Nekselø sandsynligvis lignet denne 5000 år yngre model: Et hegn af grenfletværk, som leder fiskene ud mod dybere vand, hvor de fanges i en ruse. I stenalderen var den yderste del af rusen dog ikke lavet af garn, men af pilevidjer. Det er ikke sikkert, at stenalderens fiskegærde havde gangbro. I historisk tid blev denne anordning benyttet på kyststrækninger med kraftig bølgegang – for eksempel ved Røsnæs og Asnæs. I mere beskyttede farvande klarede man tømningen af ruserne pr. båd – og sådan er det måske også foregået ved Nekselø. Anlægget fra stenalderen var meget længere, end dem der er beskrevet fra historisk tid på Røsnæs. Det er derfor sandsynligt, at fiskegærdet ved Nekselø var konstrueret med ruser både ved dets yderste ende og flere steder tættere på land. Foto A. Fischer.

